

Otázky sociálnej filozofie v kontexte prestavby

SOCIÁLNO-HUMÁNNÁ PODSTATA PRESTAVBY A ÚLOHY FILOZOFIE

RUDOLF ŠÍMA, Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce, Bratislava

ŠÍMA, R.: Social-Human Substance of Reconstruction and the Tasis

Filozofia 45, 1990, No. 1, p. 3

In the paper the author turns his attention to humane substance and humane orientation of Reconstruction and to the task of philosophy in solving of these problems.

In the first part of the essay concerning human dimension of reconstruction the autor shows the need and „desire“ to reconstruct philosophy, which is objectively determined. In the second part the author points to the prerequisite of active participation of philosophy in reconstruction and to tasks in which the participation of philosophy is indispensable. He stresses the role of philosophy in the integration not only of philosophical, but also scientific, cultural, artistic and spiritual activities in the analysis of man's problems as well as problems of individuality, subjectivity and personality. In the third part of the paper he shows the necessity of the very reconstruction of philosophy. It must work in the process of reconstruction. The author stresses especially clean-cut turn of philosophy towards real problems of life and human practice, their analysis and reflection. He claims that more attention should be paid to the dialectics of being of man and world.

I. Ľudský rozmer prestavby a potreba filozofie prestavby

Orientácia našej spoločnosti na komplexnú revolučnú prestavbu znamená reálny, veľmi náročný, vysoko humánný a strategicky významný program ďalšieho rozvoja našej spoločnosti. Ide o veľké revolučné premeny ľudí i spoločnosti, ktorých hĺbku a veľkosť si ani plne neuvedomujeme a dôsledky si nevieme úplne predstaviť. Ukazuje sa, že je to jedna z najzložitejších a najnáročnejších etáp v dejinách socialistickej

výstavby v ČSSR. V procese prestavby nejde už len o to, či splníme vytyčené úlohy päťročnice a či dosiahneme plánované čiastkové úspechy v jednotlivých oblastiach spoločnosti, ale najmä o to, aký úspech dosiahneme v rozvoji našej spoločnosti ako celku, ako vkročí československá socialistická spoločnosť do tretieho tisícročia, aká bude jej tvár, postavenie, autorita, konkurencieschopnosť a príťažlivosť vo svete. Ako každá revolučná iniciatíva kriticky a sebakriticky prehodnocuje svoje ideové dedičstvo a východiská i jestvujúce koncepcie, princípy, zásady, postupy a činy, po novom sa zamýšľa nad cieľmi svojej aktivity a formami ich realizácie. Nové pohľady, myšlienkové postupy a činy sa musia opierať o nové chápanie socializmu a jeho hodnôt, ktoré zodpovedá jeho skutočnej podstate, súčasnému stupňu rozvoja a jeho miestu a funkcií v súčasnom svete a opierajú sa o aktivitu rozmanitých síl našej spoločnosti. Nech nás neprekvapuje a nemrzí, že táto nová predstava socializmu sa podstatne odlišuje od jeho doterajšej podoby, silne poznačenej „stalinizmom“.

Prestavba sa týka každého a všetkého v našej spoločnosti. Vo svetle teoretickej koncepcie i praxe prestavby a s jej rozvojom sa stáva širší a hlbší spoločenský obzor aj nás filozofov. Širšie, plnšie a presnejšie vidíme minulosť a súčasnosť výstavby socializmu u nás i vo svete, akosi viac „štátnicky“, realistickejšie, ale aj náročnejšie a zodpovednejšie pristupujeme k jeho ľudskej budúcnosti. Inak ako doposiaľ premýšľame i sami o sebe, o našom vzťahu k spoločnosti, o povinnostiach k nej, o zodpovednosti za ňu. Vzdali sme sa všeličoho z predchádzajúcich názorov a postojov, mnoho našich pohľadov a prístupov sme korigovali. Prestavba stavia pred nás množstvo nových i novátorských úloh. Po novom nastoľuje aj veľa starých a tradičných úloh a problémov. Spoznali sme, že ťažko možno v prestavbe napredovať a plniť jej strategické ciele, ak neuskutočnime dôslednú analýzu situácie, ktorá k prestavbe viedla. Prestavba sa môže úspešne uskutočniť len s pravdou a pravdivo. Mnohé príčiny nevyhnutnosti prestavby sú v hlbšej minulosti a viaceré majú systémový charakter a vyžadujú si systémové riešenie. Pretože minulosť je zastúpená v prítomnosti a pôsobí aj na budúcnosť, nemôžeme sa pri vytyčovaní a riešení náročných problémov dneška a ešte náročnejších úloh zajať zľahčujúco od nej izolovať. Bez pravdy o minulosti, zodpovednosti za ňu nemôže byť pravdy o prítomnosti a budúcnosti, ani zodpovednosti za ňu. V tejto súvislosti je aktuálna táto myšlienka Lenina: „Nemôžeme sa naučiť riešiť svoje úlohy novými metódami dnes, ak nám včerajšia skúsenosť neotvorila oči a neukázala, že staré metódy boli nesprávne“ (1, s. 86). Čím ďalej vidíme do minulosti i do budúcnosti, tým istejšie a cieľavedomejšie sa pohybujeme v prítomnosti. Už Marx zdôrazňoval, že pre socialistické revolučné aktivity je typické, že neustále kritizujú samy seba, prehodnocujú svoje prístupy a postupy, prekonávajú svoje slabosti a nedostatky, vzdávajú sa počiatočných ilúzií a orientujú sa na vedeckú pravdu vrátane pravdy o svojej minulosti. Obavy z pravdy

o minulosti môže mať iba ten, kto sa bojí, že cez túto pravdu sa objaví nepríjemná pravda o ňom. Preto dáva prednosť rôznym legendám a ilúziám pred pravdou, kritériu apologetiky pred kritériom pravdy.

Konstruktívny prestavbový program a zápas o jeho realizáciu však nevyklučuje, ale predpokladá aj kritický a sebakritický prístup k realite spojený aj s „bojom proti“. Preto v prestavbe ide aj o deštrukciu všetkého prežitého, o to, aby sa prekonalí jestvujúce bariéry v rozvoji našej spoločnosti. To predpokladá opustiť prežité predstavy o socialistickej spoločnosti a prekonané metódy jej riadenia, zastaralé stereotypy myslenia, konania i občianskeho správania sa, ktorých sa je neraz ťažšie zbaviť, ako osvojiť si nové poznatky a myslenie. Ide o to, aby sa zmobilizoval konštruktívny potenciál prestavby a dosiahlo také tempo jej rozvoja, aby sa naša spoločnosť čím skôr dostala na kvalitatívne vyššiu úroveň rozvoja, na ktorej by sa plne prejavili jej socialistické možnosti a prednosti, aby sa na javisku dejín prezentovala ako spoločnosť ekonomicky vysoko výkonná a konkurencieschopná v súťaži s poprednými krajinami sveta, ako spoločnosť sociálne spravodlivá, dôsledne demokratická a humánna, schopná zabezpečiť podmienky pre život a prácu človeka ako osobnosti skutočne slobodnej, všestranne sa rozvíjajúcej a humánnej. Už klasici marxizmu-leninizmu takto projektovali socialistickú spoločnosť, keď avizovali jej vstup na javisko dejín.

Prestavba má výrazný internacionálny rozmer, rozvíja sa v kontextoch so súčasným svetovým dňaním, je ním determinovaná, reaguje naň a výrazne ho determinuje. Pri skúmaní tohto dňania sa vnucuje v mnohých smeroch oprávnená analógia s dňaním v období renesancie. Ako je známe, išlo tu o hlboký humánny obrodný proces nadväzujúci na antický humanizmus a helénsku kultúru s cieľom obrodíť človeka ako východisko, centrum i cieľ všetkého dňania v spoločnosti i vo svete. Nastal veľký pozitívny obrat nielen v ideovo-mýšlienkovom svete literatúry a umenia, ale aj vo vede a filozofii; vytvoril sa základ pre rozkvet novej techniky, technológie a vzdelania, a tým nového priemyslu a ekonomiky; vznikla nová, buržoázna civilizácia.

I prestavba posúva človeka do centra pozornosti. Ak obrodný proces v období renesancie začal a bol determinovaný najmä dňaním v literatúre a umení, súčasný prestavbový obrodný proces začína a je determinovaný predovšetkým dňaním v ekonomickej, sociálnej a politickej oblasti. Tak ako v prvom procese významnú úlohu zohrávalo osvojenie a využitie helénskej kultúry, v súčasnom obrodnom procese takto úlohu zohráva osvojenie a využitie ducha Marxovho socialistickeho dedičstva, v ktorom sa organicky spája ekonomická efektívnosť s ľudským ohľadom a práca sa chápe ako slobodná tvorivá činnosť a forma sebarealizácie a sebarozvoja človeka, jeho základná hodnota a životná potreba. Ukazuje sa, že socialistické ideály a princípy sa neprežili, ani nevyčerpali, ale sú na súčasnom stupni civilizácie aktuálnejšie ako kedykoľvek v minulosti. Svedčí o tom tak prestavbové úsilie socialistických krajín o ich výraz-

nejšie a konkrétnejšie naplnenie, ako aj súčasný rastúci proces „socializácie“ vo vyspelých kapitalistických krajinách, ktorý je vlastne realizáciou príťažlivých socialistických ideí a princípov. Prestavba preto môže plniť svoje ciele len za predpokladu, že sa bude realizovať ako prestavba socializmu, silami ľudu a v záujme ľudu na báze humánnej, demokratickej a morálnej obrody jestvujúceho socializmu a obohatí sa o všetko pozitívne z minulosti, prítomnosti i anticipovanej budúcnosti v interakcii s Európou a svetom.

Hlavné ciele a úlohy prestavby sa skutočne zauzili do problematiky človeka, do sociálno-humánnych otázok. Človek je vo východisku, v centre i v cieli prestavbových procesov, celého prestavbového úsilia. Prestavba môže byť uskutočnená len ľuďmi, ktorí jedine dokážu „oživiť“ objektívne podmienky, rôzne mechanizmy a prostriedky, náležite ich zaktiviť a sfunkčniť v procese prestavby a v jej záujme. V tejto súvislosti je aktuálna Marxova idea „koincidencie“ ľudskej premeny objektívnych podmienok a ľudskej sebaapremeny človeka.

Človek a osobitne jeho tvorivý sociálny potenciál, jeho uvedomelosť, myslenie a iniciatívne slobodná aktivita, skrátka „ľudský činiteľ“, predstavujú hlavný zdroj a hybnú silu, rozhodujúceho garanta prestavby, najrýchlejšie mobilizovateľnú rezervu i riešiteľa revolučných prestavbových premien. Prestavba potrebuje, ale aj podnecuje a vyzdvihuje ľudí múdrych, statočných a odvážnych, ľudí s ekonomickou podnikavosťou, ale aj s humánnou ohľaduplnosťou a zmyslom pre spravodlivosť, povinnosť a zodpovednosť pred sebou a pred spoločnosťou.

Pojem ľudský činiteľ ukazuje mieru a kvalitu, v akej sa človek stáva z pasívneho plníteľa zvonku pridelených úloh, z poslušného vykonávateľa príkazov, z výkonného „robota“ iniciatívnym, aktívnym, podnikavým a tvorivým socialistickým výrobcom, starostlivým hospodárom, spoluúčastníkom socialistického vlastníctva, uvedomelým, slobodným a zodpovedným občanom, ako sa z pasívneho účastníka dejín mení na ich uvedomelého a angažovaného spolutvorcu, ako sa zo „subjektu osebe“ mení na „subjekt pre seba“, ako sa „stáva mierou všetkých vecí“. Z hľadiska svojej sociálno-humánnej podstaty a orientácie prestavba akcentuje obrat človeka na seba samého, na vlastný sebarozvoj a sebarealizáciu i úctu k sebe samému, spojenú so starostlivosťou o seba, bez ktorých nemôže byť úcta k iným a starostlivosť o nich. Možno povedať, že prestavba rehabilituje človeka ako individualitu, subjektivitu a osobnosť, rehabilituje špecifickosť človeka vo svete a vo vzťahu k svetu. Z tohto pohľadu vystupuje do popredia pozornosti nová kvalita dialektiky bytia človeka a bytia sveta i individuálneho a kolektívneho (spoločenského) rozmeru života a činnosti človeka, ktorý nežije a nekoná len pre niekoho a niečo mimo seba, ale najmä pre seba, má aj svoj vlastný život, svoje individuálne dejiny. Zároveň žije aj životom iných, pre iných a v iných, teda život spoločenský a pre spoločnosť. Individuálny zmysel a význam života človeka sa vďaka sociálno-humánnej podstate socializmu a úmer-

ne jej rozvoju organicky prelína so spoločenským zmyslom a významom. Dialektiku individualizácie a sociologizácie, života a práce pre seba a zároveň pre iných a pre spoločnosť vyjadril Marx takto: „Každé individuum slúži druhému preto, aby slúžilo sebe samému... každý sa stáva bytím pre druhého len potiaľ, pokiaľ je bytím pre seba“ [2, s. 193]. Tu je základ pre dialektiku jednotlivca a spoločnosti na báze všeobecného záujmu či „spoločnej všeobecnej vôle“ (volonté générale), ktorá je prekonaním hobbesovskej protirečivej „vôle všetkých“ (volonté de tous) i kantovskej „nedružnej družnosti“. Tu je aj základ riešenia otázky nastolenej už J. J. Rousseauom: ako žiť v spoločnosti pre iných, a pritom nezabudnúť na seba, neprísť o seba a svoju slobodu, ako sa podriaďovať zákonu a neprísť o svoje práva. Uvedené východiská, zásady a princípy sú aktuálne aj pre spolužitie krajín a národov súčasného sveta. Priorizácia postupov na základe „obrazu nepriateľa“ je nezlučiteľná s touto orientáciou.

Šanca, ktorú predstavba poskytuje pre rehabilitáciu humánnej a demokratickej podstaty socializmu, sa nesmie prepásť, ale plne využiť. Účasť filozofie je pritom nevyhnutná a nezastupiteľná. V problematike človeka sa zauzľujú a integrujú funkcie filozofie. Filozofia tu najlepšie preverí svoje sily. Vychádzame z toho, že najvýznamnejšou úlohou filozofie v systéme ľudského poznania je komplexný obraz o bytí a živote človeka v bytí a živote sveta, o možnostiach a povinnostiach, cieľoch a úlohách človeka v spoločnosti.

Človek žije a je činný v prírodnom a spoločenskom svete ako bio-psycho-sociálna slobodná, tvorivo prakticky činná bytosť, ktorá je nielen týmto svetom determinovaná, ale aj svet i seba determinujúca. Snáď z obáv pred subjektivismom a voluntarizmom a z obavy, aby sa nenarušili princípy materializmu a objektívnej reality, sme si zvykli ľudské bytie skúmať predovšetkým v rámci bytia sveta, ako časť bytia celku, ako bytie determinované bytím sveta a jeho objektívnymi zákonmi. Viac sme si všímali objektívny svet než svet človeka, viac objektívne premeny sveta, než premeny vyvolané v ňom človekom a v prospech človeka. Človek bol viac predmetom pozornosti ako produkt či ľudské inobytie a radová časť objektívneho sveta a predmet manipulácie a starostlivosti štátnych orgánov. Menej ako subjekt a dialektický protipól sveta ako objektu. Veľké podľnosti zostali a zostávajú v skúmaní a realizovaní človeka ako autentickej individuality, tvorivej slobodnej subjektivity a mnohostranne sa rozvíjajúcej a seberealizujúcej osobnosti v reálnom protirečivom spoločenskom vývoji pri väčšom zohľadňovaní a využívaní reality aj na základe sociologických výskumov. Predstavba kladie do popredia najmä túto stránku prejavu človeka a stavia pred filozofiu spoločenskú objednávku pre výraznejšie skúmanie problematiky človeka z hľadiska jeho individuality, subjektivity, slobody, morálky a pod. a na tom základe aj požiadavku spájať všetky poznatky vedy a filozofie s humánnymi hodnotami, rozum s ľudským citom, nové myslenie s reál-

nym humanizmom. Inak povedané, ide o to, aby sme skúmali, rozvíjali a aktivizovali človeka ako pretvárateľa a tvorcu sveta, dejín i seba samého, ako subjektu, ktorý objektívny, človeka formujúci svet nielen poznáva, rešpektuje, ale aj špecifickou formou a spôsobom pretvára, poľudšťuje, humanizuje, ľudsky interpretuje a chápe. Aby objektívny svet ľudsky formoval človeka, musí mu dať človek ľudskú podobu (Marx). Sféra ekonomického, sociálneho, politického, duchovno-kultúrneho i vedecko-technického sveta musí získať ľudský rozmer a prejavovať sa nie ako účelový svet človeka, ktorý človeka mení na prostriedok svojho rozvoja, na manipulovaný nástroj a pod., ale ako svet ľudí a pre ľudí, ako svet vytváraný ľuďmi, v ktorom sa človek ľudsky rozvíja a sebarealizuje. To znamená, že aj samé ekonomické, politické, sociálne, vedecko-technické, duchovno-kultúrne podmienky a aktivity musia mať imanentný ľudský rozmer a pôsobiť v smere rozvoja a sebarealizácie človeka, musia byť organicky spojené s humánnou efektívnosťou a s uplatňovaním princípu sociálnej spravodlivosti, a to tým viac, čím vyvinutejšia je ekonomika, politika, technika atď. Ľudský ohľad, ľudský rozmer, samoučelný rozvoj ľudských bytostných síl musí byť zabudovaný už v ich projekcii a v ich mechanizmoch riadenia a fungovania. Musí byť spojený so systémom sociálnych a právnych garancií, so zabezpečením všetkých podmienok a mechanizmov na to, aby každý človek mohol využívať a aj využíval občianske a ľudské práva a slobody. Z toho pre filozofiu vyplýva požiadavka viac analyzovať a zohľadňovať reálnych ľudí v reálnom prírodnom spoločenskom svete a menej pracovať s abstraktným obrazom človeka v rámci obrazu o abstraktnej socialistickej spoločnosti. Humánny a antropologický rozmer a zmysel prestavby vyžaduje posilnenie filozofovania nielen v rovine teoretickej, ale aj aplikačnej. V nej ide o hlbšie spojenie filozofie so životom a praxou konkrétnych ľudí, o schopnosť filozofie pomáhať ľuďom vytvárať a kultivovať tvorivé myslenie, umenie vzájomnej ľudskej komunikácie, osvojiť si životnú múdrosť, proste pomáhať im v ich zápase o lepší a krajší ľudský život. Filozofia sa výraznejšie musí prejavovať ako prostriedok a významný garant humánnej orientácie, expertízy i kontroly prestavbových aktivít. Konkrétny a komplexný výskum človeka v konkrétnej spoločnosti znamená skúmať ho ako človeka v ekonomike, politike, kultúre, ako človeka-občana, zákazníka, pacienta, stránku a pod. K človeku v týchto sférach a funkciách možno pristupovať z dvoch pozícií: ako k sféram a funkciám, do ktorých je človek pripútaný a nimi determinovaný alebo ako k sféram vlastného rozvoja a sebarealizácie. Nie je ľahké byť filozofom v filozofii s akademickou slobodou a nezávislosťou. O nič ľahšie nie je byť filozofom života ľudí a spoločnosti pričiňovať sa so všetkou angažovanosťou a zodpovednosťou o objasnenie a riešenie ich problémov. Prestavba vyzdvihuje do popredia skôr druhý prístup. Vyžaduje komplexný výskum človeka na báze interdisciplinárneho vedeckého výskumu, ktorý neprebíha len po linke spolupráce medzi rôznymi vednými disciplína-

mi, ale aj po linke spolupráce s umeleckou kultúrou, praxou i inými ľudskými aktivitami zameranými na osvojovanie problematiky človeka. Čo ako rastie význam týchto aktivít pri výskume problematiky človeka, predsa to neoslabuje ani nevytláča, ale posilňuje účasť filozofie na riešení, vlastných špecifických problémov a to najmä z hľadiska prejavu a rozvoja individuálnosti, subjektivity a osobnosti človeka.

V rámci účasti vied na komplexnom výskume človeka treba vidieť špecifiká tzv. „vied o človeku“. Tieto vedy majú v systéme vied svoje špecifické miesto a poslanie. Ich špecifikum spočíva v tom, že človeka a jeho jednotlivé stránky a vlastnosti neskúmajú ako objekt, ale aj, či najmä ako subjekt. Problematika človeka ponúka dobrý základ pre zameranie a integráciu rozličných filozofických smerov a vedeckých i umeleckých aktivít na to najhlavnejšie vo filozofii a zároveň na ich humánny zmysel i zdroj ich humanizácie. Treba dodať, že nie všetko, čo sa v problematike človeka nedá uchopiť vedou, je dané napospas emóciám a iracionálnosti. Je tu aj filozofia s jej špecifickou racionalitou, v ktorej sa spája rozum s citom a humánnou hodnotou. Problematika človeka je báza, na ktorej sa v podobe komplementarity spája napr. tradičná analytická filozofia s hermeneutikou a fenomenológiou s lingvistickou analýzou, kognitívne vedecké metódy s metódou filozofickej reflexie, ktorá v sebe obsahuje živé prežívanie, chápanie spojené s individuálnou slobodou, hodnotou, intencionalnosťou, s človekom ako individualitou a subjektivitou. Túto skutočnosť vyjadril predseda svetových filozofických spoločností E. Agazzi na Svetovom filozofickom kongrese r. 1988 takto: „Tu je príčina toho, že keď zredukujeme výskum človeka na predmet vedy, tým pádom sa vzdáme špecifickej ľudskej podstaty. Preto je filozofia povinná pokračovať vo výskume človeka svojimi špecifickými metódami, čo rehabilituje nielen jej práva filozofie, ale rehabilituje aj špecifikum človeka, bez čoho by naše zameranie proti ‚zvecneniu človeka‘ a na druhej strane na ochranu jeho práv a dôstojnosti, jeho slobody a tvorby — boli iba morálnou rétorikou“ [3, s. 34].

II. Úlohy filozofie v prestabe

Veľkolepé, ale aj náročné úlohy spoločenskej prestavby sú mohutným podnetom pre celý teoretický front a pre jeho vedecký a filozofický potenciál zvlášť. Vyžadujú aktívnu účasť intelektuálnych síl. Stavajú najmä pred nás filozofov celý rad netradičných problémov a novátorských úloh. Nemali by sme sa im vyhýbať. Zatiaľ sa neraz tvárime, ako by sme nemali o prestavbe priamo čo povedať, čím pozitívnym do nej prispieť, alebo nepochopiteľne taktizujeme a vyčkávame. Inokedy sa obmedzujeme len na nepriame všeobecne ontologické, metodologické a gnozeologické východiská prestavby. Vieme, že starými metódami nemôžeme splniť prestavbové úlohy a ciele, ale akosi nemáme dosť odvahy, ani síl ich prekonať a ponúknuť prestavbe nové metódy myslenia a prá-

ce, nové slobodné a demokratické tvorivé aktivity a nový model spôsobu života ľudí i sociálnych skupín. Základom spoločenskej objednávky na spoločenskú vedu a filozofiu zvlášť, je potreba socializmu poznať samého seba, mať pravdivý obraz o svojej minulosti, prítomnosti i smerovaní do budúcnosti, najmä o silách realizujúcich toto smerovanie. Je to pre filozofiu aj veľká šanca preveriť si svoje sily a hodnotu v revolučnej praxi. Obavy zo straty akademickej nezávislosti vstupom do praxe a záujmových konfliktov sa môžu zmeniť na reálne obavy totálnej závislosti od predstaviteľov totalitnej spoločnosti.

Ak by pre praktický proces prestavby a pre jeho riadenie nepripravil teoretický, a v ňom najmä filozofický front, náležitú teóriu a koncepciu, mohli by sa v tomto procese prejavovať silné tendencie živelnosti, alebo, čo je ešte horšie, podsúvať ako teoretické východiská rozličné pseudovedecké i nesocialistické konštrukcie. Aj v tomto smere máme draho zaplatené skúsenosti. Ak prestavba „pracuje“ v prospech filozofie, v prospech jej dôstojného miesta a aktívneho uplatnenia sa v procese rozvoja človeka a spoločnosti, potom nemôže, presnejšie povedané, nesmie filozofia nepracovať pre prestavbu. V procese prestavby musí výraznejšie zníť rozumné a pôsobivé slovo filozofie. Výraznejšie sa musia prejavovať jej tradičné, ale aj viaceré nové funkcie (prognostická, kultúrotrvorná, človekotvorná, praxetvorná a pod.), a to v ich vzájomnej súvislosti a harmonickej vyváženosti. Filozofia nemôže svet a človeka v ňom len registrovať, zobrazovať, skúmať, projektovať, ale musí ho aj špecifickou účasťou pretvárať, dávať podnety a pripravovať ho na život v budúcej spoločnosti, ktorú cieľavedome budujeme už dnes. Filozofia môže a musí ukázať, ako rastie s rýchlejším tempom rozvoja a s vyššou kvalitou socialistickej spoločnosti význam ľudského činiteľa v živote a rozvoji spoločnosti, osobnostný profil, svetonázor, humánna orientácia, etická vyspelosť, estetická kultúra ľudí a pod. Toto si treba uvedomiť najmä pri vysvetľovaní mnohých sociálno-patologických prejavov, ale aj pri prejavoch pozitívnej deviácie ľudí. Moment konkrétnosti a aktuálnosti sa vo filozofickej reflexii musí dialekticky spájať s aspektom všeobecnosti a nadčasovosti.

Plnenie náročných úloh filozofie v prestavbe nie je možné bez prestavby filozofie i samotných filozofov. Ukazuje sa, že obsah, zameranie i štýl jestvujúcej práce filozofov i celého filozofického frontu náležite nezodpovedá prestavbovej etape, nie je dosť odvážny riešiť aktuálne problémy. Náprava tohto stavu si vyžaduje analýzu jeho príčin mimo nás. Rozhodne však môžeme povedať, že potenciál nášho filozofického frontu je väčší, než je zatiaľ jeho angažovanosť pri objasňovaní prestavby a kľesnutí jej cesty vpred.

Pokiaľ ide o príčiny uvedeného stavu mimo filozofie, treba povedať nasledovné. Filozofia nejestvuje ako „sólo-jav“ nezávisle od života a praxe spoločnosti, ale v ňom. Aký je vzťah spoločnosti a jej predstaviteľov k filozofii a ich nároky na filozofiu, taký je aj vzťah filozofie

k praxi a jej prínos praxi. Prax administratívno-direktívneho riadenia spojená s utilitaristicko-pragmatickou „ideológiou úspechov“ vyžaduje a náležite aj odmeňuje apologetickú a komentátorskú filozofiu. Bráni kriticko-analytickému prístupu k spoločnosti a praxi i pravdivému obrazu o nej, najmä tvorivej aktívnej účasti ľudu na teoretickom a praktickom riešení problémov spoločnosti a praxe. V lepšom prípade žiada malé vylepšovanie danej skutočnosti; strpí akademicko-špekulatívnu a praxi neškodnú filozofickú aktivitu. Rozhodne však nemá záujem o revolučnú kritickú, vedecky zdôvodnenú analýzu jestvujúcej skutočnosti a pravdivý kritický obraz o nej a jej riadiacej sfére.

Pokiaľ ide o hľadanie príčin uvedeného stavu vo filozofii samej a vo filozofoch osobitne, musíme urobiť bolestivú sebakritickú analýzu so zodpovedajúcim poučením. Prestavba ponúka filozofii šancu pre veľkú a dôstojnú službu socializmu namiesto všelijakej výpomoci a suplovania za všelikoho a všeličo. Ak filozofia túto šancu nevyužije a bude absen-tovať pri uspokojovaní filozofickej potreby tejto etapy, zastúpi ju náhraž-kovo všelikto iný, menej kvalifikovaný a kompetentný, ktorý to bude robiť i proti nám filozofom. Funkčná účasť filozofie na prestavbe pred-pokladá jej hlbšie spojenie s realitou. Nepotrebujeme filozofiu len pre filozofov, ale pre širokú verejnosť, pre život a prax ľudí a spoločnosti. Práve tu, a nie v sebe samej má filozofia svoj najhlbší zmysel, ale aj najvýznamnejší zdroj i kritérium svojej hodnoty.

Nemožno nevidieť, že naša filozofia vinou príčin v sebe i mimo seba sa dostala do značnej strnulosti voči dynamickej spoločenskej realite a praxe jej premeny, oslabil sa najmä jej tvorivý dialektický a revoluč-no-kritický duch i samotná humánna podstata či ľudský rozmer. Pokle-sol jej spoločenský status napriek rastu objektívne vyvolávanej filozo-fickej potreby zo strany života a praxe našej spoločnosti i jednotlivých ľudí. Zrejme bude potrebné, aby sme pri filozofovaní viac ako doposiaľ vychádzali z filozofického aspektu života a praxe než z filozofie ako takej, aby sme filozofiu výraznejšie rozvíjali ako filozofické poznanie a „ozmyslenie“ zásadných problémov života a praxe, spoločnosti a človeka. Zatiaľ sme však k reálnemu životu a praxi uplatňovali predovšetkým dva jednostranné prístupy:

- konjunkturálny pragmaticko-utilitaristický apologetický ideolo-gizmus,

- abstraktný špekulatívny akademizmus.

Tieto prístupy sa navzájom kritizovali, ale doplňovali sa aj ako dve jednostrannosti a vyvolávali k životu. Oba spoločne a každý osobitne prekážali živému spojeniu so životom a praxou. Prvý prístup priorizoval ideologický model o socialistickej spoločnosti i o socialistickom človeku a absolutizoval metódu apologeticky socialistického a xenofobického za-tracovania nesocialistického na spôsob „obrazu nepriateľa“. Videl len roz-dielne záujmy, protirečenia a boj medzi ich pólmi bez rozmeru jednoty. Druhý prístup sa povzniesol nad protirečivú realitu alebo jestvujúce

problémy a protirečenia riešil iba „pojmovo“, ideálne. Je žiadúce aj náš filozofický jazyk uspošobiť tak, aby sme boli schopní komunikovať nielen medzi sebou, ale aj so všetkými účastníkmi prestavby, najmä v oblasti politiky a ekonomickej praxe. Budeme musieť zbaviť filozofický jazyk rozličných inotajov, polovýpovedí, opatrníckych a alibistických formulácií, ako aj úvah, ktoré sú zrozumiteľné len malej skupine špecialistov. Venovať pritom pozornosť vlastnej imanentnej problematike filozofie a jej rozvoju nie je samozrejme chybou, ale nevyhnutnou podmienkou plnenia jej spoločenskej funkcie.

Prax je nielen kritériom hodnoty a pravdivosti teórie a filozofie, ale aj tieto sú kritériom hodnoty a pravdivosti spoločenskej praxe. Ak hovoríme o potrebe ráznejšieho obratu filozofie k reálnemu životu, a najmä k praxi, i hlbšieho ponoru do praxe — musíme si uvedomiť, o akú prax ide. Jestvuje progresívna revolučná prax, ale aj prax neprogresívna, ktorá nie je kritériom poznania, ani základom poznania, ale skôr zablúdenia.

O takúto prax, ani o službu takejto praxe nám nejde.

III. Prestavba filozofie

Predpokladom záujmu súčasnej spoločnosti o filozofiu je, aby sa najprv zvýšil záujem filozofie a filozofov o prestavbu, o aktuálne otázky a problémy života a praxe, aby filozofia bola na úrovni úloh prestavby, aby predstavovala prestavbovú filozofiu, ktorá „zideálňuje“ problémy života a praxe, ktorá je kvintesenciou a filozofickým „ozmyslením“ prestavby a obrady spoločnosti.

Ak má filozofia preniknúť k človeku, vplývať na jeho vedomie, myslenie, konanie — musí sa obsahovo, ale aj svojou formou i metódami prieniku k ľuďom „poľudštiť“, dokázať ľuďi ľudsky osloviť, poučiť ich, ale aj sa od nich poučiť. V tomto smere máme dosť podlžností, ale aj vlastných nedostatkov. Pripomeňme aspoň tie najtypickejšie. Okrem iných je to ešte stále pretrvávajúci sklon myslieť z pozície bytia sveta o bytí človeka, než myslieť o bytí človeka z hľadiska jeho špecifickej a od bytia sveta neodvoditeľnej podstaty, a z pozície tejto podstaty o bytí sveta. Preto nám vystupovalo do popredia viac poznanie človeka ako časti bytia sveta, viac vedecká pravda o ňom ako jeho pochopenie, hodnotenie, zvýznamnenie, „ozmyslenie“ a pod., viac vecná stránka či svetský rozmer človeka než ľudský rozmer sveta, ekonomiky, politiky, vedecko-technického rozvoja a pod., viac ontológie, gnozeológie, metodológie, logiky než antropológie, etiky, estetiky, axiológie, praxológie atď. Filozofia bytia sveta ako celku dominovala a žiaľ, neraz aj dominuje nad filozofiou bytia a praxe konkrétnych ľudí sociálnych skupín a sociálneho sveta vôbec. Tým sa oslabil „ľudský“ rozmer filozofie a aj samotný filozofický obraz sveta bol vo svojej podstate značne depersonalizovaný a desocializovaný, zredukovaný na objektívne zákony. Hlavnou príčinou je podcenenie či nedocenenie prakticko-činného bytia človeka

v dialektike s ontologickým bytím sveta, podcenenie už Kantom formulovanej požiadavky, aby filozofia bola koniec-koncov „vedou o človeku, o jeho vedomí, myslení a konaní“, aby filozofia bola tvorkyňou odpovedí na známe Kantove otázky: Čo (a kto R. Š.) je človek? Čo môžem poznať? Čo musím robiť? V čo môžem dúfať?“ (4, s. 48). V tomto smere, ako je známe, sú zacielené aj základné myšlienky klasikov marxizmu o jednej vede — vede o človeku, ako vede, ktorá je produktom človeka a slúži človeku ako ním ovládaný a regulovaný prostriedok v zápase o ľudský rozvoj a ľudskú sebarealizáciu každého prostredníctvom všetkých a obrátene. Filozofia musí vytvárať nielen komplexnejší obraz o človeku, ale aj poskytovať človeku i celému ľudstvu novú „duchovnosť“ či človeka dôstojnú životnú múdrosť a humánnosť. Len na báze výraznejšieho filozofického obratu k človeku sa môže adekvátne pozornosť venovať problémom etiky, axiológie, estetiky, otázkam slobody, demokracie, sociálnej spravodlivosti, humanizmu, zmyslu ľudského života a ľudskej činnosti, ľudskej dôstojnosti atď. a pochopiť zmysel filozofických aktivít v oblasti ontológie, gnozeológie, logiky a pod. Ide o problémy a otázky, ktoré priamo súvisia so samou podstatou a zmyslom prestavby. Výraznejší obrat filozofie k problematike človeka a posilnenie takých filozofických špecializácií ako sú antropológia, fenomenológia, etika a estetika si vyžiada aj iný postup v oblasti ontológie, gnozeológie, logiky, metodológie a pod. Prekonajú sa aj postupy a závery, podľa ktorých sa bytie človeka pokladá z hľadiska jeho podstaty za najlepšie vysvetlené vtedy, ak je zredukované na prejav, konkretizáciu či akési inobytie celistvého ontologického bytia. Univerzálne sa uprednostňuje pred pluritou, konkrétnym a individuálnym. Vedie to k depersonalizovanej a bezsubjektívnej filozofii. V nej sa konkrétny človek a jeho špecifická, dynamická, ľudská, najmä individuálna podstata akosi stráca za nemenným substančným bytím či štruktúrou sveta. Ide tu neraz o akýsi druh spinozovského objektivismu a redukcionizmu, ktorý sa, žiaľ, neraz v modifikovanej podobe objavuje aj u nás. Do spoločensko-ľudskej oblasti preniká raz v podobe „ľudskej prirodzenosti“, inokedy v podobe „objektívnych zákonov dejín“, „objektívnych záujmov ľudu, spoločnosti“, „prirodzeného práva“, „prostredia“, „systému“ a pod. Za reprezentanta týchto podôb sa vydáva inštitucionalizovaná moc. Substancializmus sa zhodne dopĺňa štrukturalizmom, ktorý pokladá individualitu a subjektivitu človeka za funkciu štruktúry, za akýsi derivát miesta človeka v nej a podobne ako substancializmus sa usiluje oslobodiť svet od subjektu. Vytvára sa tým argumentačná báza pre koncepciu „smrti subjektu“ a základ pre obmedzenie slobody človeka, jeho slobodnej tvorivej činnosti a napokon aj báza pre manipuláciu s človekom v mene vyšších a významnejších mimoľudských a nadľudských objektívnych substancií, štruktúr, princípov, záujmov, cieľov a pod. Bez rehabilitácie pojmov pluralita, individualita, subjektivita a osobnosť sa stráca filozofická pôda i hlbinná argumentačná báza pre humanizmus, slobodu, práva a dôstojnosť človeka. Postupy eliminujúce sub-

jekt zo sveta dokazujú, že je to najlepšia cesta, ako v mene objektivismu, štrukturalizmu a substancializmu presadiť najsubjektívnejší subjektivismus a voluntarizmus. Realita to potvrdzuje. Základom týchto názorov je vždy hypertrofia objektu konkrétneho subjektu, od konkrétnych slobodne a tvorivo uvedomele činných ľudí a sociálnych skupín i odtrhnutie logického od konkrétno-historického. Na tomto základe sa potom marxistická dialektickomaterialistická filozofia v zastretej forme neraz vysvetľuje ako zdynamizovaný a zdialektizovaný spinozizmus a zmateriálny hegelizmus alebo štrukturalizmus. Tak sa nám do východiska filozofie vracia modifikovaný substancializmus. Na jeho prekonanie nestačí substanciu iba dynamizovať a zdialektizovať, ale prekonať ju z pozície prakticko-činnej dialektickomaterialistickej filozofie, v ktorej je bytie sveta nielen určujúce, ale aj určované prakticko-činným bytím človeka. Podstata človeka nevystupuje len ako prejav podstaty bytia v človeku, ale ako špecifické ľudské bytie s prakticko-činnou podstatou, ktoré funguje v dialektickej interakcii s bytím celku. Ide o špecifiká nielen *ľudského* bytia, *ľudského* života, *ľudského* konania a správania, ale najmä o *individuálne ľudské* bytie, život a správanie, vďaka čomu sa človek charakterizuje ako „JA“. To potom vyžaduje viac pracovať metódou *differentia specifica*, ktorú zdôrazňoval Marx v logike *Kapitálu*. Ide o posun v línii ľudské bytie — individuálne ľudské bytie — k „JA“, a to v mene známeho Leninovho konštatovania: „Každé všeobecno len približne obsahuje všetky jednotlivé predmety.“ Žiaľ, ešte sú silné prejavy myslenia, v ktorých sa rieši otázka, ako a aké bytie človeka určuje a vyžaduje bytie sveta, akého človeka potrebuje jestvujúci svet ekonomiky, politiky, vedecko-technického rozvoja a pod., namiesto toho, aby sa hlavná filozofická pozornosť venovala otázke, aké bytie sveta má byť, presnejšie, ako má byť toto bytie menené, poludšťované, aby zodpovedalo bytiu ľudí, aký má byť svet ekonomiky, politiky, vedecko-technického rozvoja, aby neohrozoval človeka, ale zodpovedal jeho potrebám, aby ho ľudsky rozvíjal?

V takto deformovaných filozofických prístupoch je aj hlavná príčina toho, prečo sa neraz jednostranne uprednostňovala analýza ontologických problémov sveta pred analýzou reálnych filozofických problémov života a praxe konkrétnych historických subjektov, prečo sa zanedbávali a náležite nezohľadňovali humanisticko-antropologické filozofické iniciatívy v marxistickej filozofii i mimo nej. Žiaľ, tieto iniciatívy boli pre dovšetkým objektom ideologického odsudzovania, a menej už zdrojom špecifického poučenia na základe ich dialektického prekonania.

Všetko uvedené sa špecificky prejavuje aj vo výučbe filozofie. Namiesto toho, aby sme v nej vychádzali z reálnych filozofických otázok života a praxe spoločnosti a študentov zvlášť a hľadali na ne fundovanú odpoveď na základe a pomocou teoretickej filozofie, doktrínársky vnucujeme univerzalistický teoretický systém filozofie študentom a kontakt s nimi chceme nadviazať najmä alebo výlučne cez filozoficko-metodolo-

gické aspekty ich odboru a cez filozofickú pomoc pri riešení problémov ich vedného odboru. Poskytujeme im viac znalostí o kategoriálno-pojmovom systéme filozofie a metodologickej funkcii filozofie, ale menej z hľadiska svetonázorového kompasu pre orientáciu plavbou života. Objavuje sa viac filozofickej aktivity orientovanej na klasifikáciu a systematizáciu filozofických poznatkov a postupov, na spresňovanie jestvujúcich filozofických pojmov, kategórií, zákonov a pod., než na reálne filozofické problémy života a prexe bez plytkej propagandy.

Nejde nám o to, brojiť proti výskumom a záslužnej práci pri riešení fundamentálnych imanentných filozofických otázok, vrátane analýzy aprehodnocovania dejín filozofie v záujme kultivovania filozofickej historickej pamäti, rozvoja filozofie ako uceleného a vnútorne štrukturovaného i protirečivého teoretického systému s harmonickou vyváženosťou všetkých svojich súčastí a funkcií. Dosiahli sa tu vari najväčšie úspechy v rozvoji našej filozofie. Bez nich nemožno skvalitňovať a rozvíjať filozofiu a filozofickú aktivitu a plniť filozofickú funkciu voči spoločnosti. Bez dobrej fundovanej teórie bytia sveta nemôže byť fundovanej filozofie bytia človeka. To napokon pochopili aj takí autori ako Husserl svojím pojmom „Lebenswelt“ alebo Heidegger pojmom „in-der-Welt-Sein“. Človek žije a koná v nich, ale nie je ich agentom či zajatcom. Ide nám o to, aby sme nezastali len, či predovšetkým, pri týchto aktivitách, aby sme neboli príliš zahľadení do minulosti a hlboko ponorení do filozofických univerzalisticko-ontologických abstrakcií veľmi vzdialených od reálneho života a praxe. Odtrhnutie teórie i ideológie od skutočnosti dostalo vo filozofii aj svojrázne metodologické „teoretické zdôvodnenie“. „Z Leninovej metodologickej koncepcie“ — ako upozornil tajomník ÚV KSSZ s. Jakovlev — „sa prakticky odstránila tá časť, ktorá poukazovala na nevyhnutnosť zameriavať sa behom teoretického poznávania neustále na reálny objekt“ (Kommunist 1987, č. 6). Skutočne, či chceme alebo nechceme, deformujeme tak metodologicky významnú ideu Lenina o vzťahu empirického, teoretického a praxe: „Od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi — taká je dialektická cesta poznania pravdy, poznania objektívnej reality“ (5, s. 140).

Kritizovať však treba nielen odtrhnutosť filozofickej aktivity od filozofických problémov života a praxe, ale aj také pseudospojenie filozofie so životom a taký prístup k aktuálnym filozofickým problémom života a praxe, v ktorom sa stráca koncepčné filozofické objasnenie, zvýznamnenie, „ozmyslenie“ vo vzťahu k veľkým filozofickým „večným“ otázkam, princípom a cieľom, v ktorom nemá filozofia predstih pred životom a praxou, až napokon sa takmer vytráca a mení na filozofickú apologetiku skutočností a jestvujúcej praxe.

Filozofia sa môže zbaviť vyššie uvedených nedostatkov a posilniť svoj kriticko-analytický prístup k spoločenskej realite a praxi jej menenia, ak dokáže prekonať strach dotknúť sa problémov, ktoré, ako na to upozornil tajomník ÚV KSSZ s. A. Jakovlev, „sa ešte nestali súčasťou

politických uznesení a voči posledným bude zaostávať na úrovni komentátorstva“. Samozrejme, treba prekonať aj nebezpečie „trestu“ za otvorenú a adresnú fundovanú kritiku voči praxi a jej predstaviteľom. Rozvoj filozofie ako prakticko-činnej filozofie predpokladá, aby filozofi žili s problémami prestavbovej doby, boli na úrovni jej potrieb, úloh a cieľov i aktívnymi účastníkmi procesu prestavby, bojovníkmi za jej rozvoj. Na prestavbu a jej realizátorov môže filozofia pôsobiť len za predpokladu, že sa dokáže prestavbou inšpirovať a od jej realizátorov sa aj učiť. Aby sa filozofia zmocnila prestavbových úloh, musí sa výraznejšie prejavovať:

- ako filozofická kvintesencia prestavbovej etapy, ako jej filozofické steoretičtenie, zvýznamnenie a „ozmyslenie“,
- ako filozofia s humánnou podstatou a emancipačnou funkciou a so silnou ľudskou dimenziou,
- ako filozofia prakticko-činná, revolučne-kritická, bojovo-ofenzívna — ako filozofia sociálne a demokraticky riadená a samoriadená.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 33.
2. MARX, K.: Rukopisy. Grundrisse. Zv. 1. Bratislava 1972.
3. AGAZZI, E.: Človek ako predmet filozofie. Na XVIII. svetovom filozofickom kongrese. In: Voprosy filozofie 1989, č. 2.
4. KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava 1979.
5. LENIN, V. I.: Spisy 38. Bratislava 1953.

СОЦИАЛЬНО-ГУМАННАЯ СУЩНОСТЬ ПЕРЕСТРОЙКИ И РОЛЬ ФИЛОСОФИИ

Рудольф Шима

Автор статьи сосредоточивает свое внимание на гуманную сущность и гуманную ориентацию перестройки и на роль философии при решении этой проблемы.

В первой части статьи, посвященной вопросу о человеческом измерении перестройки, автор указывает на растущую объективно обусловленную потребность и „желание“ перестройки в философии.

Во второй части статьи автор указывает на необходимость активного участия философии в перестройке и на задачи, при решении которых участие философов незаменимо. Автор подчеркивает функцию философии при интеграции не только философских, но и научных, культурно-художественных и других духовных форм деятельности при исследовании проблематики человека, особенно как индивидуальности, субъективности и личности.

В третьей части статьи указывается на необходимость перестройки самой философии для того, чтобы она была функциональной с точки зрения перестройки. Автор делает ударение главным образом на более резком повороте философии в сторону реальных проблем жизни и практики человека с целью их философского анализа и рефлексии, на усилении внимания к бытию человека в диалектике с бытием мира.

Rudolf Šima

Im Teil I der auf die menschliche Dimension der Umgestaltung ausgerichteten Überlegung weist der Vf. auf das wachsende objektiv bedingte Bedürfnis sowie die „Sehnsucht“ der Umgestaltung nach Philosophie hin.

Im Teil II deutet der Vf. auf das Bedürfnis nach aktiver Teilnahme der Philosophie an der Umgestaltung hin sowie auf Aufgaben, bei deren Lösung die Teilnahme der Philosophie unabdingbar ist. Er hebt die Funktion der Philosophie hervor, nicht nur bei der Integration philosophischer, sondern auch wissenschaftlicher, kultur-künstlerischer, aber auch anderer geistiger Aktivitäten bei der Untersuchung der Problematik des Menschen, insbesondere als Individualität, Subjektivität und Persönlichkeit.

Im Teil III der Überlegung weist der Vf. auf das Bedürfnis nach eigener Umgestaltung der Philosophie hin, um entsprechend ihre Funktion im Prozess der Umgestaltung erfüllen zu können. Er akzentuiert insbesondere eine markantere Hinwendung der Philosophie zu realen Problemen von Leben und Praxis des Menschen mit dem Ziel ihrer philosophischen Analyse und Reflexion und spricht sich für eine eingehendere Untersuchung des Seins des Menschen in der Dialektik mit dem Sein der Welt.